

MEMLÜKLER VE DENİZ KUVVETLERİ

İslâm âlemi ile Hıristiyan Avrupa arasındaki mücadeleden bir safhası

*David Ayalon*¹

Müslümanların, tarihleri boyunca karada ve denizde gösterdikleri askerî kahramanlıklarının mukayesesi, onların hiç de küçümsenmeyecek deniz kuvvetlerinin kara ordularına nazaran çok daha geride kalmış olduklarını gösterecektir.

İnsanlık tarihinin gidişine derinden tesir etmiş bu olayın henüz detaylı ve şümüllü bir çalışması yapılmamıştır. Ancak, Müslümanların denizdeki nisbî zayıflıklarının bazı faktörlerine işaret etmek şimdiden mümkündür.

Bu zayıflığın esas sebebi, deniz kıyılarındaki Müslüman ülkelerin çoğunda kereste ve madenlerin pek az veya hiç olmayışı idi. Diğer mühim sebep, Akdeniz dünyası dışındaki Müslümanların, Portekizliler tarafından Ümit Burnu'nun dolaşılmasına kadar, hiçbir ciddi deniz kuvvetiyle karşılaşmamış olmaları gerçeğiydi. Bana göre, ilk iki sebepten de önemli görünen üçüncü faktör ise, İslâm dünyasının, tarihinin büyük bir kısmında, imtiyazlı askerî sınıfların tahakkümünde olması ve bunların, kendi müstesna sınıfları dışındaki bir kimse veya gurubu hakir görmeleri idi. Bu, Müslüman yaya kuvvetlerinin geri kalmışlığının ve madunluğunun, Tatar yayı ve orbalet gibi silâhların geniş ölçüde kullanılmasından çekinmenin ve daha sonraki tarihlerde de İslâm'ı felâkete sürükleyen ateşli silâhların ikinci de-

1 Bu konferans, benim, Memlük askerî teşkilâtı hakkında yayınlanmayan kitabımın bir bölümüne istinad etmektedir. Bölümün bir özeti *Encyclopaedia of Islam*'ın yeni edisyonunda *Bahrlyya* maddesinde (The Navy of the Mamluks, I, s. 945-947).

[Kudüs Üniversitesinde tarih profesörü olan D. Ayalon'un 28.10.1970 tarihinde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde verdiği bu konferansın metni, Salih Özbaran tarafından tercüme edilmiştir].

recede oluşunun başlıca sebeplerinden biriydi. Aynı ölçüde olmasa bile, Hıristiyan Avrupa'yı da atıların üstünlüğü karakterize ediyordu. Bundan başka Hıristiyan Avrupa, İslâm âleminin farklı olarak, teknik bir gelişmeye şahit oldu. Bu gelişme, çok zaman pek zorlu ve uzun olmayan mücadelelerde, muhafazakârlık manialarını yok etti. Müslüman atlı askerlerin denize ve onunla ilgili herşeye karşı ilgisiz kalışının büyük bir sebebi de, askerî birliklerin umumiyetle çok iç kısımlarda üslenmiş olmaları yüzündendi.

Şüphesiz ki İslâm dünyasının ilk hâkimleri olan Araplar denizle olan münasebetlerinde, Türk, Moğol ve Memlûkler ile aynı katagoriye sokulamaz. İslâm âleminin bu son hâkimleri, denize çok uzak yerlerden geldiler; halbuki Araplar bir yarımada dan neş'et ettiler ve çoğu kaabiliyetli denizci idi. Bununla beraber, Araplar'ın, İslâm'ın hâkim milleti oldukları sırada denize karşı tavırlarının diğer egemen Müslüman milletlerinkinden önemli derecede farklı olduğunu zannetmiyorum. Bana göre bu benzerliğin birçok sebepleri vardır.

Birinci olarak, Müslümanların ve Avrupa'lı Hıristiyanların kuvvetlerinin esas muharebe sahası olan Akdeniz'deki denizcilik, aslında Arabistan yarımadasını çevreleyen denizlerdekinden —Kızıldeniz, Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'nden— farklı idi. Akdeniz'de kullanılan gemiler diğer denizlerde işletilenlerden çok daha üstün idi. Aşağı yukarı 900 yıllık bir sürede, Süveyş'in doğusundaki denizlerin ve deniz yollarının Müslümanlar tarafından zaptı, yalnızca, bütün bu zaman boyunca, ismine lâıyk veya değil herhangi bir karşı kuvvetin bulunmaması ile mümkündü. İkincisi, Arabistan kıyılarındaki yerli halkın İslâm'ın yayılması sonunda Arabistan'dan göç ettikleri henüz ispatlanmış değildir. Üçüncü olarak, büyük bir göç hareketinin olduğunu ispatlamak mümkün olsa bile, göç edenlerin sayıca daha az Arap fâtihlere geniş imkânlar sağladığı bir dünyada, yâni ordu ve idareci sınıfların ileri gelenlerini ve belkemiğini göçebe atlı sınıfların teşkil ettiği bir âlemdede, sebat edip etmedikleri sorusu sorulabilir. İlk İslâm filoları ve mürettebatının tertibi hakkındaki pek az bilgimize göre, Araplar'ın, bu işleri için, Akdeniz kıyılarındaki yerli halkı çalıştırdıkları anlaşılabilir. Bu kimseler, tâ başlangıçta aşağı bir mevkiye tutuldular ki bu onların değerlerini göstermelerine mâni oluyordu. Harp gemilerinde olduklarını bildiğimiz *Araplar*, umumiyetle, karaya çıktıktan sonra karada döğüşen *askerlerdi*.

Bana göre, bütün İslâm devletleri içinde, esas hünerleri ilk İslâm devletlerininkilere nazaran daha az olmasına rağmen deniz gücünü en iyi takdir eden Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Osmanlı anlayışındaki bu farklılıkların çeşitli sebepleri vardır. Bunlar : İmparatorluk içinde bol miktarda

kerestenin ve madenlerin bulunması (esas olarak Anadolu ve Avrupa Türkiye'sinde); Akdeniz ve Karadeniz gibi iki denizde uzun kıyıları olması; bugün dahi, hiçbir İslâm başkentinin sahip olmadığı üzere, başkentinin deniz kenarında özel bir durumu olması; İmparatorluk içinde açık denize çıkabilecek ve yalnız esas karada değil aynı zamanda Ege ve İyonya denizlerinde yaşayan epeyce Hıristiyan nüfusun (esas olarak Rumların) varlığı²; meselelerin hallinde Osmanlı pragmatizmi; son ve aynı derecede kıymetli olarak da barışta ve savaşta Avrupa ile yakın ve devamlı bağları bulunmasıdır. Pragmatizmleri ve Avrupa ile karşı karşıya bulunmaları sonucu, Avrupa'yı askerî alanda yenebilme veya Avrupa'nın gelişen askerî gücüne karşı kendilerini korumaları sonucu olarak belirtilmelidir ki, Osmanlılar yaya ordularını ve ateşli silâhlarını diğer Müslüman devletlere göre çok daha mükemmel bir şekilde ve daha geniş ölçüde inkişâf ettirmişlerdir. Esasında, Osmanlılar'ın denizdeki başarıları, Emevîler (661-750)'in ve Fatimîler (909-1171)'in başarılarından azdır. Bu da hakikatta Osmanlılar'ın rakiplerinin, seflelerinininkilerden çok daha güçlü olmasından ileri gelmekteydi. Modern zamanlarda Avrupa'nın devamlı gelişen teknik üstünlüğü onun denizde gösterdiği başarıyı idi. Özet olarak denilebilir ki, İslâm âleminin herhangi bir yerinde hiç bir zaman bir deniz imparatorluğu, yâni kara kuvvetlerinin ikinci plânda kaldığı, gerçek gücü donanma olan bir imparatorluk kurulmadı.

Memlûk Devleti (1250-1517)'nin deniz kuvvetlerini incelerken hatırlanmalıdır ki o, Haçlı seferlerine karşı mücadele eden ve başkenti Mısır'da olan üçüncü ve son Müslüman devlettir. Yine hatırlanmalıdır ki Haçlılar, uzun zaman hâkimiyetlerini daha ziyâde Hıristiyan Avrupa'nın deniz gücü sayesinde tutabildiler. Bu deniz gücü, Hıristiyan-Müslüman rekabetine kısmî olarak katılmıştı; ancak teraziyi bir yana iğmek için kâfiydi. Haçlılar'ın kendi deniz kuvvetleri çok zayıfı ve tamamen muhtelif ve ekserî birbirlerine karşı çıkarları olan ve siyâset icabı, gemilerini kullanırken ekserî Haçlı devletleri ile çekişen Avrupa devletlerinin veya tüccar şehirlerinin gemilerine bağlı kalıyorlardı. Hatta uzun bir zaman için, Haçlı devletlerinin kıyı sularında ve limanlarında hatırı sayılır hiç bir Hıristiyan donanması yoktu. Bu sebeple, bazen Haçlılar'ın İslâm deniz kuvvetlerinden korkmaları normal sayılmalıdır. Müslümanlar'da bunun aksi olmuştur: Haçlılar zamanında Doğu Akdeniz'de bir İslâm deniz kuvveti vardı ve merkezi Mısır'dı. Fazla olarak da Mısırlılar ekserî Suriye-Palestin kıyılarında deniz üslerine sahiptiler.

² Bu faktör, şüphesiz ki Yunanlılar'ın bağımsızlık savaşında (1821-1827) Osmanlılar'ın aleyhinde çalışmıştır.

Bundan başka, Mısırlılar bazen karada Müslüman rakiplerle mücadele etmek zorunda kaldılar; halbuki denizde hiç Müslüman hasımları yoktu. Böylece Haçlılar'la mücadele sırasında, Doğu Akdeniz'deki esas İslâm donanması devamlı olarak muharebe sahasındaydı. Bu, Müslümanlar'a, arasında Haçlılar'a karşı kullanabilecekleri bir avantaj sağladı.

Başkentleri Mısır'da olan ve Memlûkler'den önce gelen iki devletten, yâni Fatımiler(969-1171) ve Eyyubiler(1171-1250)'den birincisi kuvvetli donanması ile mâruftur. Maalesef, çağdaş kroniklere göre bu donanmanın yapısını ve tarihçesini canlandırmak mümkün değildir ve 14. yüzyıl sonu ile 15. yüzyılın ilk yarısındaki tarihçiler, bilhassa İbn Haldûn ve el-Makrîzî gibi muahhar tarih yazarları tarafından verilen tasvirler kötü bir şekilde idealleştirilmiştir. Eyyubiler ise sadece Selâhaddin zamanında kuvvetli donanmaya sahiptiler. Ancak, Selâhaddin'in donanması daha iyi incelendiğinde tasvirin pek parlak olmadığı müşahede edilir. 1182 de Selâhaddin Beyrut'u kara ve denizden sardı. İslâm donanması 30 gemiden mürekkepti. 33 Hıristiyan gemisi kendilerine karşı seyrettiğinde, İslâm filosu muharebe vermeden çekildi. 1187 de Hattin(Hittin) zaferinden sonra aynı sultan, Tyre(Sûr)'yi karadan kuşattı, 10 İslâm gemisi de limanı kapattı. Mevsim kış olduğundan Avrupa'dan takviye kuvvetinin gelmesi imkânsızdı. Yine de müdafiler bir gece atağında İslâm gemilerinden beşini zaptedebildiler. Diğer beş tanesinin de, zaten Müslümanlar'ın elinde bulunan Beyrut'a açılması Sultan tarafından derhal emredildi. Önceleri Sûr'da sarılmış pek çok Hıristiyan gemileri, uzaklaşan İslâm filosunu takibe koyuldular. Bunun üzerine, Müslüman mürettebat suya atlayıp yüzerek kıyıya yaklaşmağa çalıştı. Selâhaddin'in arkadaşı ve biyografisini yazan tarihçi el-Kâtib İmad ad-Din el-İsfahâni bu vak'ayı şöyle tasvir etmektedir :

«Bu bozgunun şu hakikat ortaya çıktı ki... Mısır'ın hâkimleri, donanmanın ihtiyaçları üzerinde durmuşlar ve hizmet için de elverişli kişiler getirilmemişti; bunun yerine rastgele câhil, calız ve tecrübesiz kimseler toplanmıştı. Bu sebeple, tehlike ile karşılaştıklarında korkmaları ve kendilerinden itaat etmeleri istenildiğinde itaat etmemeleri sürpriz sayılmazdı.»

Bütün ortaçağ Müslüman filoları içinde, hükmeden askerî zümrede donanmaya karşı madun bir durum yaratılmasının sosyal ve psikolojik sebeplerini sadece Memlûk bahriyesinde gösterebiliriz. Bana ayrılan bu kısa zaman içinde, kısaca, birbiriyle alâkalı şu iki konu üzerinde duracağım : I. Memlûkler'in donanmaya karşı tutumları ve bunun sonuçları; II. Kıyı müdafaası ve limanlarına göre Memlûk siyâseti.

I. Memlûkler'in donanmaya karşı tutumları ve bunun sonuçları

Bir askerî atlı zümrede görülebileceği üzere, Memlûkler'in denize karşı tutumları kat'i olarak menfi idi. İslâm'ın en büyük generallerinden biri, geniş bir muhayyilenin ve şümulü bir stratejinin sahibi olan Sultan Baybars I (1260-1277)'in mütalaâsından iktibas etmek bunu ispatlamağa kâfi gelir. O, donanma ile, diğer bütün Memlûk sultanlarından daha çok ilgilendi, onu geliştirdi ve kendi devrinde en yüksek mertebesine yükseltti. 1270 de yeni ve güçlü donanmasının Kıbrıs yakınlarında Frenkler tarafından bozguna uğratıldığını öğrendiği zaman reaksiyonu şöyle olmuştu : *«Beni tahta yükselttiğinden bu yana orduma mağlûbiyet yüzü gördürmeyen, hatta bayraklarımdan bir bayrağın dahi şerefini düşürmeyen Allah'a Hamd Olsun. Uzun zamandır kem gözden korktum ve hakikaten onun varlığından hiç şüphe yok. Allah'a şükürler olsun ki bu bana başka şeyden değil kem gözden geldi. Allah'a Hamd Olsun ki ordum, köylülerin ve halkın (الفلاحون و الرعام) fe-da olmasıyla kurtuldu».*

Manâsı sarıh bu beyan, Memlûk donanmasında bulunan mürettebatın beşerî yapısını aydınlatan iki kelime ile son bulmaktadır : başlarında Memlûk süvarilerinin bulunduğu sosyal sınıf derecelerinin çok aşağılarından gelen kimseler, yâni köylüler ve halk. Bu, daha yüksek sosyal menşeli mürettebatın olmadığı manâsına gelmez. Kıbrıs muharebesinde İskenderiye, Dimyat ve Rosetta gibi üç büyük Mısır limanının kumandanlar(rayis) ı da dahil hemen hemen bütün Memlûk donanması emirlerinin Frenkler'in eline esir düştüklerini belirtmek ilginçtir. Esirlerin uzun bir listesi, Baybars'ın çağdaşı ve şerîki olan İbn Şaddâd el-Halebi'nin meşhur Baybars Biyografisinde vardır. Bu liste hiç bir Memlûk ismini ihtiva etmez³. Esirlerin bir tanesinin biyografisinin dahi yazılmasına lüzum görülmemiştir. Hatta, Memlûk tarih literatürü binlerce biyografi ihtiva eder ve hatırladığıma göre de onlardan hiç birisi bir donanma kumandanına ayrılmamıştır. El-Makrîzî, Eyyubiler ve daha sonraki devirlerde *ustuli* (denizci) ünvanının bir hakaret olarak kabul edildiğini ileri sürer.

³ Çoğunlukla Türkçe olan Memlûk isimlerini ayırt etmek kolaydır. Yerli halk Arap-Müslüman isimler kullanıyorlardı.

Şimdi başladığımız mevzua, Kıbrıs vak'asına dönelim. Baybars, Kıbrıs kralına cevabî mektubunda, karada atlı kuvvetlerin gösterdiği maharete hayran olduğunu, donanmanın faaliyeti için istihfaf ettiğini ifade etti ve mektubunun devamında şöyle dedi : «Kendisine kürek verilen herkes mükemmel kürek çekebilir, fakat kılıç verilen kimse, onu mükemmel savuramaz» ve «küreklerle hamle yapan kimseler ile mızrakla hamle yapanların arasında fark yok mudur.... asil Arap atları üzerinde avlananlar ile sadece karga avı ile övünebilenler bir midir». (Bu bir kelime oyunudur: « غراب » hem karga hem de bir çeşit savaş gemisi manâsındadır). Ve sonunda da Baybars, sözlerini şöyle özetledi : «Size göre sizin atlı kuvvetleriniz donanmanız, bize göre de bizim donanmanız süvarimizdir (أتم خيولكم المراكب ونحن مراكبنا)». Diğer bir deyimle : «Siz denizde kuvvetlisiniz, fakat bizim gücümüz karada ve at üzerindedir».

Bu şartlar altında Memlûk donanması en güçlü devrinde, İslâm'ın en kudretli ve dünyanın en kuvvetli ordularından biri olan Memlûk ordusunun yanında ikinci plânda kalması sürpriz değildir. Hakikaten kerestenin ve madenlerin kâfi olmayışı, Memlûk deniz potansiyelinin zayıf kalmasında büyük bir rol oynamıştır; ancak bana göre bu, esas sebebin yâni Memlûklerin denize karşı istihfafının yanında ikinci plânda kalmaktadır.

Gerçekte, hiç bir zaman devamlı bir Memlûk donanması olmamıştır. Memlûkler ne zaman bir filotila veya bir filoyu suya indirmişlerse, bu yalnızca şiddetli ve terzil edici mahiyette bazı Frenk baskınlarına karşı koyabilmek için yapılmıştı. Memlûkler, egemenlikleri süresince aşağı yukarı her 40 veya 50 yılda bir, bu filolardan altı veya yedi defa inşa ettiler. Gemiler acele olarak yapıldığından kısa bir zamanda kullanılmaz hale geliyordu. Netice olarak, ne zaman bir baskın tasarlansa, mürettebatını tecrübesiz kimselerin meydana getirdiği yeni bir filo inşa ediliyordu. Memlûklerin denizcilik anlayışının tipik bir örneği 1365 yılında kuvvetli bir Frenk baskını sırasında görülmektedir. Memlûkler ilk önce, Frenklerin üs olarak kullandıkları Kıbrıs'a bir misilleme plânıyarak Mısır ve Suriye limanlarında kocaman bir donanma inşasına giriştiler. İnşaata epeyce ilerlemiş bir safhasında Memlûkler fikirlerini değiştirdiler ve tasarılarından tamamen vazgeçtiler. Beyrut tersanesindeki gemilerin âkıbeti, durumu bilhassa aydınlatmaktadır: misilleme hareketinde kullanılması düşünülen gemilerin inşası için özel bir tersane açılmış, gemiler, Frenk baskınlarından korunmak için de sahile çekilmiş ve gemiler ile kıyı arasına, muhafaza için kuvvetli ordu birlikleri yerleştirilmişti. Memlûkler projeden vazgeçtiklerinde, bir hayli mas-

rafla yarı inşa edilmiş gemileri terk ettiler. Keresteler çürüdü ve madenler yerli halk tarafından yağma edildi.

Devamlı bir Memlûk donanmasının mevcut olmayışının çeşitli sebepleri vardı. Kaynaklar, belli başlı hadiseleri verirken Frenk gemilerinin Müslümanlar tarafından zaptedildiklerinden bahsetmezler. Akdeniz'de hiç bir Memlûk korsanlık hareketi görülmemiştir. Memlûkler, Kıbrıs ve Rodos'a karşı geniş ölçüde yapılmış seferlerden başka, Frenklerin sahil boylarına çıkarmalarını önlemeye ve çekildiklerinde de onları takip etmeye matuf hareketlerde bulunmamışlardı. Bundan başka, Memlûklerin Frenk gemilerinin faaliyetlerinden haberdar olacak deniz istihbaratı mahduttu: tehdit edici baskın haberleri günlük olaylardandı, fakat bunlar yanlış haberlerdi. Benim bildiğime göre bu tür haberlerin bir tanesi dahi bir baskını önceden bildirmemişti. Buna karşılık Müslümanların sahillerine yapılan hemen hemen bütün Frenk deniz hücumları tamamen sürpriz olmuştu. (Kaynaklardaki stereotip tasvir şöyledir: «Baskın ümit edilmeyen bir zamanda oldu» veya

«İhmâl yüzündendi» (على حين غرة وعلى حين غفلة). Normal misilleme hareketleri karada yapılmıştı : İslâm limanlarındaki Frenk konsül ve tüccarlar tutuklanır, mallarına el konur ve ekseriya yerli Hıristiyan halka eza edilirdi. Bu bazen tesirli olurdu, ancak Müslümanlar Avrupa ile ticari münasebetlerini zedelememek için bu taktiği sık sık uygulamazlardı. Zamanla Memlûk bahriyesi daha da önemsiz hale geldi. Bu, sadece devletin geriyeşinden değil, bilhassa deniz muharebelerinde ziyadesiyle ateşli silâhların kullanılması yüzündendi. Müslümanlara ait deniz kıyılarına artan Frenk baskınlarına rağmen, Akdeniz'de ateşli silâhların zuhûru Memlûklerin acıracak haldeki zayıf deniz kuvvetlerine esaslı bir şekilde tesir etmezken, Hint Okyanusu'nda durum kökünden değişti. Kendi limanlarından binlerce mil uzakta olan küçük bir Portekiz filosu, Müslümanların bu yerlerdeki asırlarca süren deniz egemenliklerini hemen hemen bir gecede onlardan aldı. Bu ancak denizcilik mahareti ve ateşli silâhların bir araya gelmesi ile mümkündü. Afrika kıyılarından Uzak Doğu'ya kadar uzanan geniş bölgede Portekizliler'e karşı koyabilecek yegâne mahallî kuvvet Memlûkler'di, fakat bu, kendilerine karşı gönderilen Memlûk filolarını güçlük çekmeden batıran yeni fâtiler için önemli değildi. Osmanlıların Memlûk arazilerine sahip oldukları zaman, bu vaziyeti değiştirmeleri artık pek güçtü. Böylece, Memlûklerin denizdeki zayıflığı ve ateşli silâhlara ayak uyduramayışı, Avrupa kuvvetlerin Süveyş ötesindeki geniş bölgeleri tahkim etmelerini sağladı.

II. Kıyı Müdafaası ve Limanlarına Göre Memlûk Siyâseti

Modern tarihçi, Memlûkler'in Suriye-Palestin şehir ve kalelerini Haçlılar'dan geri aldıktan sonra yaptıkları tahribat ile ilgili tarafsız hükmünü, ancak Akdeniz'deki Müslüman deniz kuvvetlerinin devamlı gerileyişinin ışığı altında verebilir. Bu plânlı ve sistematik yıkım faaliyeti Eyyubiler devrinde başladı, fakat esas olarak Memlûkler tarafından yürütüldü.

Müslümanlar bu nihai karara - bana göre kaçınılmaz bir karar - uzun ve ciddi bir mücadeleden sonra vardılar. Akdeniz'in kontrolü için İslâm ile Hıristiyanlık arasındaki rekabet Hicret'ten birkaç on yıl sonra başladı, karşılıklı zafer ve yenilgilerle asırlar boyunca devam etti. Bu uzun süre içinde, liman ve kıyı hatlarının bir müdafa taktiği olarak tahrip edilmeleri, nâdir olaylardandı. Sadece mühim bir vak'aya işaret edebilirim : yedinci asrın ortalarında, Mısır'ı fethettiler sıralarda İskenderiye istihkâmları Müslümanlar tarafından yerle bir edilmişti. Buna da sebep, Bizanslılar'ın denizden karaya çıkıp limanı kısa bir müddet için zaptetmiş olmalarıydı. Netice olarak, Müslümanlar'ı, kıyılarının büyük bir kısmını tahribe zorlayan etken Haçlı askerinin baskısı olmuştur. Fakat şu da belirtilmelidir ki Müslümanlar, kendileri için tek çıkar yol saydıkları «*tahrîb edilmiş ve hâli bırakılmış toprak politikası*» gütmeye kararına çok yavaş erişmişlerdir. Haçlılar Suriye-Palestin topraklarını ilk defa elde ettikleri zaman Müslümanlar, Haçlılar'ın bu kıyıyı veya kıyının bir kısmını işgalleri süratli olmamasına rağmen, kıyıyı tahrib etmeyi bile düşünmemişlerdi. Trablus-Şam (Tripoli) ancak 1109 yılında, Sûr 1124 de ve Askalon da 1153 tarihinde düşmüşlerdi.

Dönüm noktası, Tiberias yanında yapılan Hittin muharebesi (temmuz 1187) ve ondan sonraki dört veya beş yıl içindeki gelişmeler oldu. İslâm tarihinde sadece birkaç zafer Hittin kadar neticeli olmuştur : Haçlılar yalnızca birkaç sahil kalesi ile Sûr'u ellerinde tutabilmişlerken, kıyıların büyük bir kısmı ile iç kısımlar Müslümanlar tarafından şaşılacak derecede kolay fethedildi. Ancak Haçlılar'ın bu kıyı tabyaları onlara, çok kısa bir zaman içinde Müslümanlar'a misilleme yapmalarını sağladı. Müslümanlar'ın geleceği şöyle açıklanabilirdi: askerî başarıları ne olursa olsun bu, Frenk deniz üstünlüğü tarafından tesirsiz bırakılabilirdi. Müslümanlar'ın Üçüncü Haçlı (1190-91) ordularına karşı Akkâ müdafaasındaki başarısızlıkları ve daha sonraki Arsuf yenilgisi, onların kıyı stratejisini gelecek birçok nesiller için belli etti. Yeni politikanın ilk kurbanı Askalon oldu (1191). Şehir, Hittin

kahramanı Selâhaddin'in şahsi emriyle yıkıldı: kararı üzülmeye vermişti, fakat «*Müslümanlar'ın şehri koruyamayacakları*» için, yapılacak başka birşey yoktu. Bundan böyle Müslümanlar, azimkâr gaye ve müstesna bir sebat ile tahrib siyaseti izlediler. Bu siyaseti ilk uygulayanlar saltanatlarının ilk yıllarında Eyyubiler idi, fakat esas tatbikçileri Memlûkler oldu. Eyyubiler'den farklı olarak onlar Suriye-Palestin kıyılarının büyük bir kısmını Haçlılar'dan temizlediler.

13. yüzyılın ortasından 722/1322 yılına kadar geçen devre içinde, İskenderiye yakınındaki Ayas'ın alındığı sıralarda, Memlûkler Suriye-Palestin kıyılarında Haçlılar'dan aldıkları kaleleri yerle bir ettiler ve limanların çoğunu tahrib edip enkâzı denize attılar, böylece giriş yerlerini kapamış oldular. Şüphesiz ki kıyıları tamamen müdafaasız bırakamazlardı: kıyıları beklemeleri gerekiyordu ve herhangi bir Frenk istilâsına karşı ilk darbeyi vuraabilecek kara kuvvetlerinin bulundurulması lüzumluuydu. Bu gaye için küçük garnizonlar hazırladılar, ancak bu Haçlı veya Haçlı öncesi günlerine dönük demek değildi. Kıyılarıdaki bütün büyük kaleler (Ar. kal'a, kılâ) yok oldu. Yerlerini daha küçük kaleler (Ar. burc, burç) ve bazı surlar (Ar. sur, esvâr) aldı. En geniş limanlarda bile bu burclardan iki taneden fazla yoktu.

Limanlar önemini kaybetti. Bazıları kaybolup gitti ve diğerleri, ancak asırlar sonra Memlûkler'in çöküşünü müteakip eski hâlini alacak olan önemsiz küçük balıkçı köyleri mertebesine indi.

Nispeten daha çabuk toparlanan şehirler sadece Beyrut ve Trablus-Şam idi, fakat istihkâmları öncelerine nazaran çok zayıftı. Suriye-Palestin kıyısında bulunan ve Frenk ataklarına karşı korunma sistemini bildiğimiz tek şehir tesadüfen Beyrut'tur (bilgimizi, 1436 yılında ölen, şehrin tarihini yazmış olan Salih İbn Yahya'ya borçluyuz). Hergün güvercin postaları ve dağlarda gece yakılan ateş işaretleri sayesinde haber alırlar ve Şam'dan yardım isterlerdi, fakat istenilen yardım her zaman iş isten geçtikten sonra ulaşırdı. Beyrut limanındaki durum, Müslümanlar'ın denizdeki zayıflığını gösteren en iyi örnektir. Katalan, Venedik ve Ceneviz gemileri limanda ekseriya birbirlerine saldırır, iskelede istifli malları yükleyip giderlerdi ve oradaki Müslüman otoriteler hiçbir müdahalede bulunamazlardı. Bu, Doğu Akdeniz sahillerinde bulunan ve mühim tersanesiyle övünen bir limanda olurdu.

En ıssız ve tahrib edilmiş kısım, Sidon (Sayda)'un güneyinden el-Ariş'e uzanan bölgedir. Burası baştan başa Palestin kıyılarıdır. Bunun sebepleri ortadadır : Kudüs'ün yakınlığı ve üstün deniz kudretine sahip düşmanın kolaylıkla çıkabileceği ve emniyetli bir tutamak olan kıyı boyunca uzanan geniş ovanın varlığı. Palestin kıyılarının bu derece kötüleşmesi, herhalde Su-

riye ve Mısır şehirlerine baskınlar yapan Frenk korsanlarının oraya önem vermemelerindendi. Askalon, Arsuf, Kayseriyye (Caesarea) ve Atlit, zamanımıza kadar harabe olarak kaldılar. Hayfa, ancak Memlûk Sultanlığının ortadan kaybolmasından sonra canlanmağa başladı. Yafa ve Akkâ Memlûk idaresinde küçük şehirler mertebesine indiler.

Bu inceleme pek kısa olduğundan Mısır kıyılarını kapsamamaktadır. Ancak, burasının Palestin kıyıları kadar tahribe uğramadığını belirtmeliyiz. 13. yüzyılın ilk yarısında Müslümanlar gerçekten Tanis(Tinnis)'i ve Dimyat'ı yıktılar. Bunlardan sadece ilki ortadan silindi, ikincisi eski yerine yakın bir bölgede yeniden kuruldu. Rosetta(Raşid)'ya gelince o da eski ihtişamını kaybetti, fakat Memlûkler tarafından tahrib edilmedi ve hatta Memlûk saltanatının sonlarına doğru, Akdeniz ve Kızıldeniz kıyılarındaki diğer Mısır limanları ile birlikte yeniden kuvvetlendirildi. İskenderiye'nin istihkâmları Memlûkler devrinde büyük bir değişikliğe uğramadı. Orada, Sultan Kaytbay tarafından 15. asrın ikinci yarısında en geniş müdâfaa projesi deruhte edilmişti. İçinde topları olan meşhur burcunu da ihtiva ediyordu. Burcun inşasına esas sebep Memlûk Devletinin en büyük limanını, artık ateşli silâhları da geniş ölçüde kullanan korsanların baskınlarından korumaktı.

Mısır kıyılarının Suriye-Palestin sahillerine nazaran daha az tahribe uğramasının sebeplerini şöyle sıralayabiliriz: birincisi, Haçlılar'ın Mısır'ı kısa müddetler için istilâ etmeleri; ikincisi, Memlûkler'in Hindistan ve Uzak-Doğu'dan gelip Mısır yoluyla Avrupa'ya ulaşan transit ticâreti kaybetmekten çekinmeleri(ticârî âmiller Beyrut ve Trablus-Şam gibi Suriye limanlarının canlanmasına da yardım etti); üçüncü olarak da, Memlûk askerî sınıfının yapısı ile bu sınıf içindekilerin birbirleriyle ilişkilerinin, Memlûkler'in Mısır ve Suriye'ye karşı tutumlarını farklı kılması. Ordunun bel kemiğini ve askerî sınıfın seçkin tabakasını meydana getiren Memlûkler⁴'in hemen hepsi Mısır'da ordugâhta bulunurlar veya Kahire'de otururlardı. Suriye'yi küçük bir eyâlet olarak telâkkî ederler ve hizmet etmekten çekinirlerdi. Bu durumda, bütün Memlûk askerî gücü Mısır'da toplanmış ve sadece ikinci sınıf birlikler Suriye'ye yerleştirilmişti (sefer zamanları hâric).

Memlûkler, saltanatlarının başlangıcında, deniz kıyılarına ve komşu bölgelere, barınacak yer arayan Türk, Moğol ve Kürt aşiretlerini yerleştirmek suretiyle Suriye-Palestin sahillerinin müdâfaasındaki eksiklikleri gider-

4 Emirlerin Memlûkler'le diğer Memlûkler'den ayrı olarak Sultanların bizzat kendileri tarafından satın alınıp eğitilen ve serbest bırakılan Memlûkler.

diler. Böyle yapmakla Memlûkler iki işi birden bitirmeyi ümit ettiler: Memlûkler'in durumunu ve üstünlüklerini tehlikeye sokabilecek kavimleri Mısır'dan uzak tutmak ve harabolmuş kıyıların müdafaasını kuvvetlendirmek. Birinci amac elde edildi, fakat ikincisinden pek iyi sonuç alınmadı. Yabancı kabîleler çabucak yerli ahâli ile karıştılar ve kaybolup gittiler. Sadece, Osmanlılar'ın fethine kadar kıyıların bekçisi olarak kaldıkları tarihî kaynaklarca tasvir edilen Türkmenler farklıydı.

İç kısımlardan korunması daha kolay olduğundan Mısır kıyıları Suriye kıyılarına nisbetle daha avantajlı idi. Nil'in kolları ve kuzeye uzanan düz delta Kahire'ye, sahiliden uzak herhangi bir Suriye şehrinin kıyıda küçük bir bölgeyle elde edebileceğinden çok daha fazla kontrol imkânı sağlıyordu. Bu şekilde, vurucu kuvveti ve müstesna hareket kabiliyeti ile Mısır'ın Memlûk ordusu, Mısır sahillerine gelecek bir Frenk baskınını püskürtmeyi, daha zayıf durumdaki Suriye ordusunun, Suriye kıyılarına çıkartmayla gelecek bir atağa karşı gelebilmesine nazaran çok daha iyi yapabiliirdi⁵.

Şimdiye kadar söylenenleri göz önüne getirirsek, Memlûkler'in Mısır sahillerine, özellikle itinâ göstermiş oldukları farzedilmemelidir. Memlûkler, bilhassa sultana bağlı olan Memlûkler, sâhil boylarında muhafızlık yapmak arzusunda değillerdi ve bu işi sadece kısa müddetler için yapmağa zorlanabiliyorlardı. 1365 yılında Frenkler'in Kıbrıs'tan İskenderiye'ye yaptıkları meşhur baskından sonra şehirde dört gün serbestce kalabilmeleri bile bu büyük limanın mevcut korunma sistemini değiştirmede. İskenderiye'de ve Mısır'ın diğer limanlarındaki garnizonlar ikinci ve üçüncü derecede kuvvetler olarak kaldı ve bunların aralarında inhitat halinde Memlûk olmayan Halka alayları (Ecnadü'l Halka) ile o civardan olup ilkel silâhlarla kuşalı Bedeviler vardı.

Memlûkler'in kıyı bölgelerine ve istihkâmlarına olan kayıtsızlıkları, Memlûk sultanlarının, bilhassa Çerkes sultanların şahsen istihkâmları çok seyrek teftiş etme gerçeğinde de görülür. Hatta İskenderiye yakınları bile sultanlar tarafından yalnızca bir tehlike sezildiğinde şereflendiriliyordu. Kıyı istihkâmlarına karşı Memlûk tutumunun karakteristik bir örneği, saltanatının son yıllarında bir Frenk baskınından korkan Kansu Guri (1500-1516)'nin İskenderiye'yi emsali görülmemiş bir şekilde teftiş edişidir. Kansu Guri, Kahire yakınlarında açık bir araziye gitti ve orada mühendislerinden birisi

5 Şurası muhakkak ki Mısır zayıf bir kuvvet tarafından müdafaası edildiğinde bu coğrafi faktörler dezavantaj olmaktadır. Meselâ, 1789 Fransız istilâsı ve 1882 İngiliz çıkarmasında böyle olmuştur.

kendisine İskenderiye korunmasının küçük bir modelini yaptı. Mühendis, ayrıca bir ilâvede bulundu: bunun için 200 yıl önce yıkılan meşhur Fener'i örnek aldı. 15. yüzyılın ikinci yarısında meydana getirilmiş olan Kaytbay burcu böylece görülmüyordu. Mühendis, o zaman sadece çoktan yok olmuş Fener'i gösterebilmek için İskenderiye'nin en kuvvetli istihkâmlarından birini göstermiyordu. Modelde gösterilen müdâfaa projelerini teftiş ettikten sonra Sultan, Kahire'de sarayına döndü ve kendince 'teftiş' in başarılı olduğunu zannetti.

Memlûk Devletinin kıyı boyunca durumu bu idi. Daha iç kısımlarda, özellikle Suriye ve Palestin dağlarında Memlûkler farklı siyâset takip ettiler. Burada, Moğol ve Haçlılar tarafından tahrib edilen veya zarar gören kaleleri, usûlüne uygun ve ahenkli bir şekilde yeniden inşa ettiler. Fırat üzerindeki al-Birah(şimdiki Birecik)'dan Ürdün'deki Kerak(el-Karak)'a kadar olan yerlerdeki kaleleri ya yeniden kurdular ya da lüzûmunca tâmir ettiler. Memlûkler, kıyıya hâkim olan dağ kalelerinin kuvvetlenmesine bilhassa önem verdiler. *Kale*, kıyı boylarından hemen hemen tamamen yok olurken, iç kısımlarda en uzak ve ıssız yerlerde sık sık göze çarpıyordu. Memlûkler'in karaya ve denize karşı tutumlarında tipik farklılık I. Baybars'ın sözlerinde pek açıktır. Askerî sahadaki yiğitliklerinden bahsederken şöyle demiştir: «[İslâm ordularının] bir kısmı Frenk kalelerini kökünden silip süpürdü ve saraylarını tahrib etti. [Diğer] kısmı doğuda Tatarlar'ın yaptıklarını yeniden yaptılar ve [eskisine nazaran] surların yüksekliklerini arttırdılar».

Memlûkler'in Tatarlar'la olan mücâdelelerinde bir dereceye kadar tahrib edilmiş hâlî bırakılmış toprak siyaseti güttükleri doğru ise de bu usûl tamamen farklı idi. Ansızın gelen Tatar baskınlarına karşı Memlûkler, sınırın her iki yanında ekin ve nebatâtı yaktılar, ancak hiç bir zaman kalelere dokunmadılar.

Böylece, Suriye-Palestin kıyılarının tahribine Memlûk deniz gücünün zayıflığı sebep olmuştu. Bu kaçınılmazdı. Bütün bilinen tarihî boyunca bu kıyı, hiç bir zaman bu kadar yıkıma uğramamıştı. Hatta, benim bildiğime göre, Atlantik'ten Pasifik Okyanusu'na kadar İslâm dünyasının hiç bir yerinde, Memlûkler'in bu kıyıyı tahribleri kadar dikkatli, geniş mikyasta, ciddiyetle ve semereli bir şekilde yıkım olmamıştır.